

Б. І. Пшик

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки
Львівського інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»

С. Б. Копитко

кандидат економічних наук,
доцент кафедри вищої математики і статистики
Львівського інституту ДВНЗ «Університет банківської справи»

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ЗМІЦНЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Сформульовано цілі стратегії економічної безпеки на основі використання інтелектуального потенціалу України. Визначено заходи реалізації стратегії та напрями вдосконалення організаційно-економічного регулювання інтелектуальної сфери.

Ключові слова: економічна безпека, інтелектуальний потенціал, освітній потенціал, інноваційний розвиток.

Pshyk B., Kopytko S. ROLE OF INTELLECTUAL POTENTIAL IN STRENGTHENING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

The aims of economic security strategy are formulated based on the use of intellectual capacity of Ukraine. The measures of strategies implementation and directions for improvement of organizational and economic regulation of intellectual sphere are defined.

Keywords: economic security, intellectual potential, educational potential, innovative development.

JEL Classification: O30

Світова практика процесів економічного зростання багатьох країн доводить, що визначальним їхнім фактором є формування і нарощення інтелектуального потенціалу суспільства. Адже зміни у структурі економіки, які відбуваються останнім часом, зокрема, зростання частки в ній нематеріальної продукції, інформаційних технологій, зумовили необхідність змін у самих наукових підходах до проблеми економічної безпеки держави. Дедалі більшу роль у процесах її забезпечення відіграють нематеріальні фактори – знання, програмне забезпечення, інформація, система підготовки фахівців.

Об'єктивні процеси під впливом посилення ролі економіки знань змінили ставлення у світі щодо пріоритетів на користь інтелектуалізації праці, що ґрунтується на інноваціях, упровадженні високотехнологічних процесів, інтеграції науки, освіти та підприємницької діяльності. Відбувається принципова переоцінка людського фактора, унаслідок чого інтелект і високий професіоналізм робочої сили стають пріоритетним товаром на ринку праці. Невід'ємними компонентами суспільства, заснованого на знаннях (knowledge society, K-society), стали нові міждисциплінарні знання, які генерують наукові й суспільні інститути, підготовка високоякісного людського капіталу, що здійснює освіта, створення додаткових багатств економікою знань і формування на цій основі інтегрального вектора розвитку суспільства, спрямованого на підвищення якості та безпеки життя всіх його членів.

Для реалізації таких масштабних і стратегічно перспективних завдань Україна має реальне підґрунтя.

Передусім це досить потужний науково-технічний потенціал, що являє собою сукупність усіх засобів науково-технічної діяльності та її ресурсів і спроможний розв'язувати найактуальніші проблеми структурної перебудови економіки та її соціальної спрямованості, прискорення науково-технічного прогресу, посилення інтенсифікації тощо. Досить розвинутим є потенціал академічної, галузевої та вишівської науки, науково-технічний стан багатьох підприємств, зокрема наукомістких виробництв у промисловому комплексі.

З другого боку, роки формування в Україні ринкової економіки засвідчили, що держава не має достатніх матеріальних ресурсів для збереження і розвитку науки в попередньому варіанті. За роки ринкових трансформацій відбувалося дуже істотне скорочення фінансування наукових досліджень, зменшилися довгострокові замовлення на фундаментальні дослідження, відбулося зниження престижу науки і статусу вчених, що негативно позначається на економічній безпеці держави. Це проявляється в поступовому скороченні наукових установ, орієнтації вчених на інтереси закордонних замовників, переключення їхньої активності виключно на пошуки грантів та інших можливостей для участі в західних проектах. Унаслідок цього склалася парадоксальна ситуація, коли пошук фінансових джерел, інвестицій в інтелектуальний капітал відбувається на фоні зменшення попиту на використання знань, здібностей фахівців вищої кваліфікації.

Проблеми інтелектуально-інноваційної сфери органічно пов'язані з розробленням науково-практичних проблем економічної теорії в умовах формування

ринкових відносин в Україні, свідченням чого є останні публікації українських учених – О. Амоші, А. Гальчинського, В. Гейця, Б. Малицького, В. Мельника, В. Соловйова, Семиноженка, Л. Федулової та інших. Разом з тим окремі актуальні проблеми посилення ролі інтелектуального потенціалу в забезпеченні економічної безпеки держави потребують належного осмислення та висвітлення.

Мета статті – на основі узагальнення досвіду проведених досліджень та виявлених проблем запропонувати основні напрями і комплекс організаційних та економічних заходів, спрямованих на створення умов ефективного використання і розвитку інтелектуального потенціалу на всіх рівнях як основи економічної безпеки України.

У наукових дослідженнях вітчизняних учених використовується визначення інтелектуального потенціалу як сукупності інтелектуальних здібностей населення, матеріально-технічних, фінансових, інформаційних, організаційно-економічних ресурсів та комплексу чинників, які дозволяють вирішити в теперішній час і в майбутньому проблеми інноваційного розвитку країни [1; 2]. З огляду на процеси формування і розвитку інтелектуально орієнтованої економіки у складі інтелектуального потенціалу відбуваються істотні зміни, що зумовлено більш глибоким пізнанням законів розвитку природи й суспільства, зростанням рівня складності техніки і технологічних процесів, збільшенням обсягу розумової праці та вимог до кваліфікації працюючих.

Через це ускладнюється професійно-кваліфікаційна структура населення, яка бере участь у формуванні інтелектуального потенціалу. Нині його визначають не тільки спеціалісти із середньою та вищою освітою, а й інші громадяни, для праці яких притаманні творчий характер, ґрунтовні і вичерпні знання і належний рівень освіченості. Інтелектуальний потенціал України за професійним складом населення поділяється на такі види: виробничий (інженерно-технічні пра-

цівники, спеціалісти народного господарства), гуманітарний (працівники вищої та середньої кваліфікації загальноосвітніх шкіл, закладів культури, мистецтва, охорони здоров'я, фізкультури і спорту), науковий (науковці, висококваліфіковані кадри вищої школи), адміністративний (працівники апарату управління, юридичних служб, банківсько-фінансової системи тощо), військовий (інтелігенція силових структур).

Сучасна постіндустріальна економіка базується на виробництві та використанні наукових знань, результатом чого є отримання сучасної техніки, технології, нових методів, що гарантують прибуток. Тим часом доводиться констатувати, що в Україні досі практично не створено сприятливих умов для розвитку інтелектуального потенціалу, формування попиту на інновації, дифузії інновацій. Комплекс політико-правових, фінансових, організаційних, технологічних та інших перешкод досі фактично блокує масову реалізацію інновацій в Україні, що негативно позначається на її економічній безпеці. Економічна модель, яка склалася в Україні, буквально «вимиває» фінансові ресурси з інноваційного обігу. Зважаючи на зазначені перешкоди, існує потреба послідовного застосування розгалуженого інструментарію засобів економічного регулювання, глибокого професійного аналізу умов розвитку інтелектуального потенціалу та рішучих активних дій щодо його реалізації. Перш за все потрібна максимальна мобілізація підприємницького ресурсу національної економіки, який має стати головним рушієм інноваційних процесів в Україні. Україн важливе завдання держави – створити для цього належні умови та інфраструктуру, заохотити суб'єктів господарювання рухатися інноваційним шляхом розвитку.

За станом на 1 січня 2014 року наукові та науково-технічні роботи в Україні виконують 999 організацій. Зростання їхньої кількості спостерігалось до 1998-го (тоді в Україні працювало 1 518 наукових організацій), після чого воно постійно знижувалось і на теперішній час перебуває на рівні, меншому ніж 1991 року (табл.).

Таблиця

Чисельність науковців і кількість організацій, які виконують наукові дослідження і розробки

Роки	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження і розробки	Чисельність науковців, осіб	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб
1990	...	313 079
1991	1 344	295 010	8 133	...
1992	1 350	248 455	8 789	...
1993	1 406	222 127	9 224	...
1994	1 463	207 436	9 441	...
1995	1 453	179 799	9 759	57 610
1996	1 435	160 103	9 974	58 132
1997	1 450	142 532	10 322	59 332
1998	1 518	134 413	10 446	59 703
1999	1 506	126 045	10 232	59 547
2000	1 490	120 773	10 339	58 741
2001	1 479	113 341	10 603	60 647
2002	1 477	107 447	11 008	62 673
2003	1 487	104 841	11 259	64 372
2004	1 505	106 603	11 573	65 839
2005	1 510	105 512	12 014	68 291
2007	1 404	96 820	12 845	74 191
2008	1 378	94 138	13 423	77 763
2009	1 340	92 403	13 866	81 169

Роки	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження і розробки	Чисельність науковців, осіб	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб
2010	1 303	89 564	14 418	84 000
2011	1 255	84 969	14 895	84 979
2012	1 208	82 032	15 592	88 057
2013	1 143	77 853	16 450	90 113
2014*	999	69 404	16 090	86 230

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя і частини зони проведення антитерористичної операції.

Примітка. Складено за даними Державної служби статистики України.

Вельми показовими є зрушення у структурі цього сектору. Знижується кількість науково-дослідних організацій і вищих навчальних закладів, дослідних заводів, проектних і проектно-пошукових організацій, науково-дослідних і конструкторських підрозділів на промислових підприємствах. Безперечно, це негативно позначається на можливостях матеріалізації наукових розробок, свідчить про погіршення готовності наукового сектору до супроводу інновації протягом усього її життєвого циклу та якості інтелектуального потенціалу. Найбільший негативний вплив у цьому відіграла ліквідація багатьох дослідно-експериментальних баз, дослідних виробництв у системі НАН України, вищої школи, галузевої сфери, здійснена в перші роки приватизації [3, с. 108–109].

Одним із найбільш вагомих показників, які аналізують для з'ясування результатів використання інтелектуального потенціалу за певний період, є показник обсягу виконаних із початку звітної періоду науково-технічних робіт. Відсоток у ВВП обсягів виконаних науковими організаціями країни власними силами науково-технічних робіт становить показник наукоємності валового внутрішнього продукту. В останні роки цей показник постійно знижується (з 1,36% у 1996 році до 0,90% у 2008 році), а на початок 2015-го дещо зріс і становив 0,70%. Частка обсягу виконаних науково-технічних робіт досі залишається на низькому рівні порівняно з аналогічним показником у розвинутих країнах. Це у 2,5–3 рази менше, ніж у провідних країнах світу (наприкінці 1990-х років у США наукоємність ВВП становила 2,63%, Японії – 2,80%, Франції – 2,25%). Водночас витрати на наукові та науково-технічні роботи в Україні в розрахунку на одного виконавця у 50–80 разів нижчі, ніж у зазначених країнах.

За підрахунками експертів, наукоємність ВВП становила в СРСР: 1950 р. – 0,99%; 1955 р. – 1,38%; 1960 р. – 1,77%; 1965 р. – 2,30%; 1970 р. – 2,49%; 1975 р. – 2,91%; 1980 р. – 3,00%, 1985 р. – 3,11%; 1990 р. – 2,89%. Отже, розрахунки показують, що в останні роки рівень НДДКР в Україні впритул наблизився до рівня видатків СРСР початку 1950-х років¹.

Загалом в Україні доволі непогані стартові позиції для економічного зростання і це за умови тенденції до зменшення кількості наукових кадрів у країні. За умови, якщо інтелектуальні ресурси загалом активно використовуються у процесах економічного розвитку, інтелектуальний потенціал трансформується в інте-

лектуальний капітал. Однак в Україні існує найбільша різниця між економічним потенціалом і його реальним функціонуванням. Це означає, що наявні ресурси країни, у тому числі й інтелектуальні, ефективно не використовуються і економіка розвивається нижче від своїх можливостей. Тому основними компонентами забезпечення економічної безпеки в Україні на базі інтелектуального потенціалу є НТП, система освіти, модернізація української економіки, інноваційні витрати і витрати на фундаментальні дослідження.

Аналіз причин, які гальмують розвиток інтелектуального потенціалу в Україні, показав, що основними з них є: недосконалість чинного законодавства в напрямках захисту інтелектуальної власності; невідпрацьованість механізмів державного стимулювання інноваційної діяльності з урахуванням різних етапів створення і реалізації інноваційних продуктів та послуг; низький рівень інфраструктурного забезпечення у функціонуванні інноваційних ринків; дефіцит державних ресурсів, потрібних для забезпечення високих темпів розвитку інноваційної діяльності; пасивність приватних інвесторів у напрямках фінансування вітчизняних інноваційних структур; високий ризик вкладення капіталів у розвиток вітчизняної інноваційної діяльності; конкурентна боротьба різних держав за створення і реалізацію інноваційних продуктів та послуг. Усе це зумовлює низьку ефективність використання інтелектуального потенціалу [4].

Основні напрями розвитку інтелектуального потенціалу і посилення його ролі у зміцненні економічної безпеки передбачають: підвищення статусу інтелектуальної діяльності через прийняття спеціальних програм, підвищення рівня оплати праці у сфері освіти і науки (не нижче за середній у промисловості), збільшення обсягів державного фінансування цих сфер; розширення мережі інноваційної інфраструктури; розвиток інформаційно-інноваційного середовища; застосування системи економічних стимулів для інноваційної активності підприємств.

Нині назріла потреба формування і реалізації довгострокової стратегії розвитку інтелектуального потенціалу в Україні, яка спрямована на створення сприятливих умов для розвитку інтелектуального потенціалу нації як основи формування конкурентоздатної інноваційної економіки задля забезпечення зростаючих інтелектуальних потреб особистості й українського суспільства, адекватного реагування на системні виклики процесів глобалізації та європейської інтеграції України. Саме такі документи повинні розроблятися відповідно до стандартів ЄС і стати ефективним засобом

¹ За даними Державної служби статистики України.

управління інтелектуальним потенціалом не лише на загальнодержавному, а й на регіональному рівнях.

При цьому базовими цілями такої стратегії слід визначити такі: утвердження зрілої національної самосвідомості як основи інтелектуального розвитку; формування нових засад конкурентоздатності економіки на основі вибору моделі інноваційного розвитку в Україні, яка базується на знаннях; приведення національних наукової та освітньої систем у відповідність до європейських стандартів і входження до єдиного науково-дослідницького простору Європи; створення національного науково-освітнього простору як підґрунтя для формування засад інформаційного суспільства в Україні; формування законодавчих та інституційних засад функціонування ринку інтелектуальних послуг і захисту інтелектуальної власності в Україні.

Основними критеріями реалізації такої стратегії в контексті забезпечення економічної безпеки слід вважати такі: зростання частки ВВП, розподіленої на вищу освіту, науку та наукоємні галузі економіки; підвищення темпів зростання сектору інтелектуальних послуг в економіці; зростання обсягів фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, чисельності наукових працівників та кількості організацій, які займаються науковими дослідженнями та розробками; зростання обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт та їх частки у ВВП; зростання середнього рівня освіченості економічно активного населення України, а також частки працівників з вищою освітою та мобільності працівників інтелектуальної праці; зростання якості освіти, формування ринку освітніх послуг та підвищення кваліфікації; забезпечення темпів зростання середніх доходів працівників інтелектуальної діяльності.

Сьогодні потрібно вести роботу щодо створення подібної стратегії та її практичної реалізації. Тому варто цьому питанню приділити особливу увагу з боку відповідних органів влади, визначити терміни створення такого документа з тим, щоб він став стратегічною основою розвитку інтелектуального потенціалу

України. Причому основна увага має зосереджуватись на створенні умов підвищення рівня економічної безпеки держави на базі інтелектуального потенціалу, включаючи використання всіх можливих механізмів прямого і непрямого впливу державного регулювання з урахуванням реальних ресурсів для їх реалізації.

Необхідність інтеграції України в європейське і світове конкурентне середовище зумовлює потребу формування інноваційної моделі розвитку, в якій роль головного джерела економічного зростання відіграють результати інтелектуальної діяльності та їхнє практичне застосування. Саме таким, загальновизначним шляхом не лише у високорозвинутих країнах, а й у країнах, які переживають трансформаційний період, є розбудова економіки, що базується на знаннях.

Інтелектуальний потенціал України повинен бути спрямованим на розв'язання не тільки проблем розбудови держави, розвитку економіки та підвищення рівня життя населення, а й стати базовим підґрунтям для забезпечення економічної безпеки шляхом інтелектуалізації суспільних процесів, здійснення інноваційної політики держави, використання освітнього, наукового та культурного потенціалу, зростання ролі науки і освіти в сучасному розвитку держави.

Формування і реалізація довгострокової стратегії розвитку інтелектуального потенціалу в Україні дасть змогу налагодити тісний зв'язок держави та суспільства у сфері управління інтелектуальним потенціалом, що суттєво посилить економічну і політичну безпеку України. Такий підхід повинен передбачати: концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках створення умов для забезпечення зростання інтелектуального потенціалу та посилення його ролі в забезпеченні економічної безпеки; єдність навчального і наукового процесів та їх спрямованість на економічний, соціальний, інтелектуальний і духовний розвиток суспільства; оптимальне поєднання державного регулювання та управління інтелектуальною діяльністю у вищих навчальних закладах, наукових установах, підприємствах та організаціях.

Список використаних джерел

1. Бауліна Т. В. Інноваційні підходи до розвитку інтелектуального потенціалу України / Т. В. Бауліна // Проблеми науки. – 2010. – № 2. – С. 2–7.
2. Мойсеєнко І. П. Інтелектуальна складова економічної безпеки України / І. П. Мойсеєнко // Регіональна економіка. – 2011. – № 4. – С. 169–176.
3. Роль університетської науки у формуванні інноваційної моделі розвитку в Україні / Б. І. Пшик // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2010. – № 1. – С. 108–112.
4. Кадомцева В. А. Интеллектуальный потенциал и инновационная политика в ЕС / В. А. Кадомцева // Вестник Московского университета. – 2007. – № 2. – С. 95–113. – (Серия «Экономика»).

References

1. Baulina T. V. (2010) Innovatsiyni pidhodi do rozvitku intelektualnogo potentsialu Ukrainy [Innovative approaches to the development of intellectual potential of Ukraine] Problems of science, 2, 2–7 [in Ukrainian].
2. Moysyetnko I. P. (2011). Intelektualna skladova ekonomichnoyi bezpeku v Ukraini [The intellectual component of economic security of Ukraine]. Regionalna ekonomika, 4, 169–176 [in Ukrainian].
3. Pshyk B. I. (2010) Rol universytetskoï nauky u formuvanni innovatsiynoi vodeli rozvytku v Ukraini [The role of university research in the formation of an innovative model of development in Ukraine]. Visnyk Universytetu bankivskoyi spravy, 1, 108–112 [in Ukrainian].
4. Kadomtseva V. F. (2007). Intellektualnyi potentsial I innovatsionnaya politika v ES [The intellectual potential and innovation policy in the EU], Moskva, Vestnik Moskovskogo universiteta, 2, 95–113 [in Russian].